

100 års nordisk kriminalpolitik

Indlæg ved Svensk Kriminalistforenings 100-års jubilæum

Af Britta Kyvsgaard¹

Abstract

*This brief presentation identifies three politically-distinct periods within the last 100 years of Nordic penal policy. The first was a period of reform and optimism regarding possibilities for »curing« offenders. The second was a period of disappointment as the hopes for treatment were unfulfilled. At the same time, however, alternatives to the old sanctions, especially prison, were being promoted. The third period emerged in the last couple of decades as penal policy became increasingly politicized and popularized. Three periods can also be seen in regard to research and Nordic cooperation. The presentation ends by identifying the most important advances and setbacks in criminal policy during the last 100 years.**

Introduktion

Tusind tak for indbydelsen til at komme her i dag og være med om at fejre den svenske kriminalistforenings 100 års dag.

Nu er der et lille problem ved at invitere nogen fra Danmark, hvor vi har en slags lillebror- eller i dette tilfælde måske snarere et lillesøsterkompleks i forhold til svenskerne. For at kompensere for det driller vi gerne svenskerne lidt. Derfor kan jeg ikke lade være med at påpege, at den svenske kriminalistforening jo var noget sen på den! Der skulle gå nærværd 20 år fra etableringen af den norske kriminalistforening og 12 år fra stiftelsen af den danske, før noget skete i Sverige.

Hvorfor var I så sene med at komme i gang? Det spørgsmål finder man svaret på i den internationale kriminalistforenings 25-års jubilæumsskrift. I det skriver den daværende professor ved Stockholms Högskola, Nils Stjernberg, at Sverige »længe stod tilbage på strafferettens område«. Men som Stjernberg skriver, så kom der i begyndelsen af 1900-tallet en række lovændringer om bl.a. tvangsopdragelse af unge forbrydere, hvilket skyldtes, at nogle mænd var blevet påvirket

* Title in English: *One Hundred Years of Nordic Penal Policy.*

af den internationale kriminalistforening og af den moderne psykiatri, repræsenteret ved professor Johan C W Thyren.

Det var disse moderne mænd, der stod bag etableringen af den svenske kriminalistforening i 1911.

Hvorfor nordiske kriminalistforeninger?

Men hvad lå egentlig bag fremkomsten af de nordiske kriminalistforeninger? Svaret er ret så enkelt: Det var behovet for og ønsket om reformer på strafferettens område. At det behov fandtes, er nok lettere at forstå, hvis man forsøger at forestille sig, hvordan verden så ud på dengang.

Det var en kriminalpolitisk verden, som var stærkt præget af den klassiske strafferet med dens tydeligt udmålte straffe. Straffeloven gav svar på, hvilken straf en førstegangstyv skulle få, hvilken han skulle få, når han kom igen anden gang, hvilken tredje gang osv. Domstolenes muligheder for at variere straffastsettelsen var små. Det var muligt at differentiere lidt med hensyn til fængselsstraffens form: Man kunne vælge mellem enrumsafsoning, strafarbejde eller vanlig afsoning. Men betinget dom, særlige tiltag til de unge eller til de mentalt syge eller handicappede lovovertrædere var ikke en mulighed.

I den verden så dommerne og andre kriminalister de samme forbrydere komme igen og igen. De følte sig magtesløse i forhold til de uforbederlige, som de ikke kunne fastholde. De følte sig magtesløse i forhold til de psykisk syge, som ikke hørte hjemme i fængsler. Og de følte sig magtesløse i forhold til de unge lovovertrædere, som havde et rehabiliteringspotentiale, men som risikerede at blive forrædere i et fængselsystem uden rehabiliteringstiltag og uden et uddannet personale.

Ønsket om forandring opstod af den frustration, som denne fastlåste situation indebar.

Perioder i kriminalpolitikken

Set over de seneste 100 år kan der groft skelnes mellem tre perioder i kriminalpolitikken:

- *Reform og optimisme.* Det er de ord, der kan beskrive den første tid, som af eftertiden er blevet kaldt den behandlingssideologiske æra. Kodeordet for de mange forandringer, der skete i begyndelsen af 1900-tallet, var øget effektivitet, mulighed for at mindske tilbagefaldskriminaliteten og dermed øge samfundsværnet. Det er værd at bide mærke i, at kodeordet ikke bare var humanitet. I de gamle skrifter og diskussioner i kriminalistforeningerne ser man en

klar afstandstagen fra ufunderet humanitet. Krav om strenghed fremhæves gang på gang, men stregheden skulle så at sige anvendes på en mere effektiv og differentieret måde, så at de uforbederlige blev fastholdt i fængslerne – og gerne i længere tid – mens de, der fortsat mentes at kunne reformeres, skulle behandles og gives anden forsorg.

- *Skuffelse, nye retninger og alternativer* – er de ord, der nok bedst kan betegne perioden fra slutningen af 1950'erne og frem til 1990'erne. Det var skuffelse, fordi de nye tidsubestemte sanktioner ikke havde indfriet forventninger. Ikke mindst i 1960'erne blev der fremført megen kritik mod dem, dog ikke alene ud fra et effektivitetshensyn, men i nok så høj grad ud fra et humanitets- og retsikkerhedsmæssigt hensyn. Det, der kom til at erstatte behandlingsideologien, blev – i hvert fald i Sverige – nyklassicismen. Perioden indebar imidlertid ikke bare kritik af de tidsubestemte straffe, men også af fængselsstraffen generelt. Den blev anvendt i for stort et omfang og var til mere skade end gavn, lød kritikken, der blev bakket op af forskningen. Dette affødte nogle af- og nedkriminaliseringer og førte til, at nye alternativer til fængselsstraf blev introduceret.
- *Demokratisering og popularisering af kriminalpolitikken*. Det er de ord, der efter min mening bedst karakteriserer tiden efter 1990. Politikerne har overtaget den rolle, som den liberale elite havde før i tiden. Det var en elite, som enten var identisk med eller rekrutteredes blandt kriminalistforeningernes medlemmer. En af elitens mænd var den tidligere direktør for den danske kriminalforsorg, Lars Nordskov Nielsen, der fortæller følgende om datidens indflydelse på kriminalpolitikken: »Da jeg i 1968 på fængselsvæsenets vegne skulle sige farvel til K. Axel Nielsen og goddag til Knud Thestrup forsikrede de samstemmende, at dette justitsministerskifte ville vise sig betydningsløst for kriminalforsorgen, for kriminalpolitikken var noget, der blev ført på rent sagligt grundlag og på saglig måde, og således hævet over partipolitikken.« (Nielsen 1999 s. 276). Ved samme lejlighed, hvilket var ved den danske kriminalistforenings 100-års jubilæum i 1999, understregede Lars Nordskov Nielsen, at de første 100 år ikke havde budt på mange nykriminaliseringer. Det vil man vel næppe skrive under på i dag, hvor de seneste par decennier har budt på såvel strafsøkærpelser som nykriminaliseringer.

Perioder i kriminologien

Parallelt med disse kriminalpolitiske perioder kan man se tre perioder for de kriminologiske idéer og emner, der har optaget kriminalisterne og kriminalpolitikken:

- *Kroppen, deformiteterne, psyken og de »åndelige undermålere«* – det er nogle af de emner, man ofte støder på, når man læser de gamle skrifter. Meget af det, man for 100 år siden talte om, forekommer i dag ganske mærkværdigt, og omtales – vurderet ud fra nutidens målestok – på en stærkt stigmatiserende måde: »Imbecile undermålere« og »åndelige undermålere« er begreber, der indgår i datidens diskussioner. Dertil kommer stor fokus på et emne som senilitet som årsag til kriminalitet, hvilket også i dag synes besynderligt. Man er ikke i tvivl om, at datiden havde en stærk tiltro til devisen: En sund sjæl i en sund krop. I Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen – en af forgængerne til Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab – kunne man i 1911 finde en planche med gengivelse af en række gymnastiske øvelser for indsatte sammen med nøje anbefalinger til, hvor mange gange de enkelte øvelser skulle udføres. Og i den periode fremkom også idéer, der ikke var så fjerne fra dem, der senere blev udtrykt i Tyskland. Allerede i 1930 fremhævede den indflydelsesrige svenske psykiater, Olof Kinberg, betydningen af sterilisation af lovovertrædere – noget han anså som det allervigtigste tiltag for at undgå »førsåmring af folkstammen« (Nelson 1986). Generelt var det en tid, som var præget af tanker om problemer med en udisciplineret underklasse og den risiko, det indebar for samfundet og samfundsbeskyttelsen. Forskning var der ikke meget af, men man havde en vældig stærk tiltro til, at den forskning, der skulle komme, ville kunne pege på effektive tiltag i hver enkelt sag og over for hver enkelt lovovertræder.
- *Sociologiske/socialpsykologiske temaer*. Fra 1960erne blev sociologien mere dominerende i den nordiske kriminologi. Der blev udarbejdet ungdomskriminalitetsudredninger. Og der blev sat fokus på samfundsinstitutionerne og deres betydning for kriminalitet. Fængslet som kriminalitetsgenererende institution blev et vigtigt emne. Den forskning som svenskerne Bengt Börjesson og Ulla V. Bondeson gennemførte vedrørende den negative effekt af fængselsstraffen fik stor betydning for diskussionerne om alternativer til fængselsstraf.
- *Genkomst af det psykiatriske/psykologiske perspektiv*. I dag retter vi os igen mere mod individet – mod psykiske problemer, ADHD og individuelle risikofaktorer. Efter min vurdering findes der i dag en ny, stor tiltro til, at forskningen vil kunne pege præcis på, hvordan vi skal løse kriminalitetsproblemet – ikke mindst gennem forskning i risikofaktorer. Dermed kan man sige, at vi er gået lidt i ring i de sidste 100 år – eller at vi idémæssigt er ved at være der, hvor vi begyndte.

Nordisk samarbejde

Der er endnu et område, hvor der kan spores tre særskilte perioder, nemlig det nordiske samarbejde.

- *Den spæde begyndelse.* Ganske tidligt var der et samarbejde inden for den internationale kriminalistforening (dannet i 1888). Det var ikke mindst den store svenske kriminalist, Karl Schlyter, som promoverede det nordiske samarbejde både internt og i forhold til verden omkring os. Da man i 1936 kunne fejre den svenske kriminalistforenings første 25 år, havde netop Schlyter inviteret nordiske kolleger for at drøfte et udbyget nordisk samarbejde. Det var det, der resulterede i Nordisk Kriminalistisk Årsbok og de nordiske kriminalistmøder. Som tak for Schlyters indbydelse sagde den daværende norske rigsadvokat, Håkan Sund: »Vi ser i innbydelsen til oss ikke bare et utslag av tradisjonel svensk gjestfrihet, men betrakter den også som et vidnesbyrd om at svenske menn nærer et levende ønske om å ville fremme nyttig samarbeide og samforståelse mellom de nordiske folk.« (Sund, 1936, s. 36).
- *Institutionalisering af samarbejdet.* Det nordiske samarbejde blev institutionaliseret i 1960'erne, hvor de nordiske justitsministerier stod bag etableringen af Nordisk straffrättskomité i 1960 og to år senere Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. Nordisk straffrättskomité har haft stor betydning for en vis harmonisering af de nordiske straffelove, mens Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi har været med til at skabe et betydeligt forskernetværk og har sikret nordisk komparativ forskning.
- *Afvikling af samarbejdet?* Fra begyndelsen af 1990'erne og efter de fleste nordiske lande er blevet medlemmer af EU, har det nordiske samarbejde været aftagende. Den nordiske strafferetskomité er afdøet ved døden – uden at noget større begravelsesritual har fundet sted. Jeg er usikker på, om der – som erstatning herfor – fortsat findes en nordisk embedsmandskomité. Og jeg er usikker på, om Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi fortsat vil komme til at eksistere.² Især Sverige forekommer i dag mere bredt internationalt end nordisk orienteret. Der bør være plads til begge dele, for det nordiske forskningssamarbejde er både nyttigt og berigende. Vi har en større ensartethed og en bredere fælles basis og dermed god grobund for komparativ forskning, end tilfældet er med lande som f.eks. USA. Men de svenske mænd – og kvinder – har måske ikke længere det levende ønske om nordisk samarbejde, som Håkan Sund fremhævede i 1936.

Hvad har vi opnået?

Hvad har så de sidste 100 års kriminalpolitik bragt med sig af tiltag, som også har en betydning i nutiden?

Hvis vi ser på sanktionspolitikken, så må de væsentligste nye tiltag vel være:

- Betinget dom
- Prøveløsladelse
- Samfundstjeneste og andre alternativer til fængselsstraf
- Nye sanktioner til unge lovovertrædere

Hvis vi ser på kriminalforsorgs- eller straffuldbyrdelsespolitikken, så har vi fået:

- Åbne institutioner
- Særlige sikrede institutionsafsnit til »vårstingar«, negativt stærke fanger m.v.
- Et uddannet personale på institutionerne
- Normalisering af strafafsoningen
- Flere kontroltiltag såsom urinprøver og scanning af fanger og besøgende
- En række behandlingsprogrammer
- Den elektroniske fodlænke og andre muligheder for alternativ afsoning

Sammenfattende har vi gennem de seneste 100 år fået en mangfoldighed – en stor diversitet – med hensyn til typer af sanktioner og med hensyn til, på hvilken måde straffen kan afsones eller afvikles. Fængselsstraffen har ikke mere den dominerende rolle, som den tidligere havde. Mulighederne for en individuel tilpasning af sanktionen og af strafafsoningen er dermed øget betydeligt. Det samme har dermed selvklart de skønsmæssige beføjelser.

Lad mig også pege på nye persongrupper – eller snarere perspektiver – der er tilkommet under især de seneste decennier, og som er med til at påvirke og forme kriminalpolitikken.

Det ene perspektiv er *genusperspektivet*. Jeg har med tiden lært mig, at i Sverige går det ikke at holde et oplæg eller at forske uden at inkludere genusperspektivet. At det forholder sig sådan skyldes givetvis den stærke kvindebevægelse, der er i Sverige, hvilket også har givet et kriminalpolitiske aftryk. Kvindebevægelsen har været med til at sætte fokus på ofrenes situation og har dermed haft stor betydning for opkomsten af en ganske magtfuld offerbevægelse i Sverige. Kort udtrykt er det et forhold, der skaber nogen kriminalpolitisk ambivalens.

Et andet perspektiv, som man som forsker i Sverige skal inkludere, er *etnicitetsperspektivet*. I modsætning til genusperspektivet angår dette perspektiv sjæl-

dent offeret, men stort set alene gerningsmanden. Den kriminalpolitiske betydning af etnicitetsperspektivet er nyere i Sverige end i Danmark, hvor krav om strafskærpelser nok i en vis grad kan kobles sammen med den overrepræsentation af etniske minoriteter, der ses blandt de dømte.

Hvad har vi mistet?

Har man set på, hvad der – på godt og ind imellem også på ondt – er opnået kriminalpolitisk de seneste 100 år, bør man vel også kommentere, hvad der er gået tabt.

Set ud fra en kriminalists synsvinkel er svaret på dette spørgsmål kort og godt: Magt! Den overordentlig store magt og indflydelse, de kriminalistiske foreninger havde i det 20. århundrede, er borte. Den demokratisering, der er sket på det kriminalpolitiske område, har betydet, at den liberale elite, der før i tiden formede kriminalpolitikken, nu er henvist til kulissen. Kriminalpolitikken formes nu ikke længere på kun et sagligt og fagligt grundlag, men den indgår også i værdikampen mellem de politiske partier.

Hvis vi vil have demokrati, må vi også acceptere, at de politisk valgte deltager i den kriminalpolitiske debat og udvikling. Sådant udtrykte Lars Nordskov Nielsen det ved den danske søsterforenings 100 års jubilæum. Men han tilføjede, at der sikkert er nogen, der ikke bryder sig om den udvikling.

Og det er så her vi står efter 100 år. Nostalgisk tilbageskuende på en tid med mere indflydelse. Vi står med kriminalistforeninger, som risikerer at hensesygne og blive det, som I i Sverige så smukt kalder *förgubbade!*

Det ironiske er, at der i den nuværende situation mere end nogensinde er behov for kriminalistforeningerne og den kriminalpolitiske debat, de kan være med til at fremme. Demokratiseringen har vist kriminalpolitikens sårbarhed og skrøbelighed. Det er mit håb, at de nordiske kriminalistforeninger vil gå i brechen for en kriminalpolitisk debat om de mange problematiske konsekvenser af en popularisering af kriminalpolitikken.

Noter

1. Forskningschef, dr. jur. et mag.art. Ansat i Justitsministeriet, hvor hun står for de dokumentations- og forskningsopgaver, ministeriet får.
2. Det er senere blevet bekræftet, at det svenske justitsministerium ikke længere vil deltage i det nordiske samarbejde i form af at bidrage økonomisk til Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi. Det er uklart, hvad begrundelsen herfor er.

Anvendt litteratur

Peter Garde: Dansk Kriminalistforening 1899 til 1999. Sænummer af Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab, 1999.

Alvar Nelson: Svenska kriminalistföreningen 1911-1986 i ett nordiskt perspektiv. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1986.

Lars Nordkov Nielsen: Bølger i den danske kriminalpolitiske udvikling. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 1999.

Håkan Sund: Indlæg i forbindelse med »Förhandlingar vid svenska kriminalistföreningens och föreningen Sveriges hovrättsdomares gemensamma möte i Stockholm den 13 april 1936«. Nordisk Kriminalistisk Årsbok, 1936.

Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen, årgang 1810 og 1811

Nordisk Tidsskrift for Strafferet, årgang 1813 og 1814